

УДК 340.12+37(378.1)

Гальонкіна Юлія Сергіївна –
аспірант кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

МАСОВІЗАЦІЯ ТА КОМОДИФІКАЦІЯ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ ЯК ВИЯВИ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Конкретизовано сучасні світові соціальні трансформації, що виявляються в усіх сферах соціального буття, а також у царині юридичної освіти, що має відповідати високим стандартам сучасної суспільної динаміки. Розглянуто тенденції в системі вітчизняної юридичної освіти – масовізацію та комодифікацію як породження і результат глобалізації. Наголошено, що процеси глобалізації перетворюють освіту на один із найважливіших елементів соціальної інфраструктури розвинених держав. Соціально-економічні й технологічні трансформації в сучасному світі окреслюють непрості завдання, неминуче пов'язані з функціонуванням інституту освіти, зокрема системи вищої школи.

Ключові слова: масовізація; комодифікація; якість; кількість; студенти; університет; освітній пенз.

Глобалізація є одним із ключових чинників розвитку вищої освіти XXI століття, оскільки передумовою її постає конкурентність між вузами. Усе це спонукає уряди країн надавати їм більшу самостійність і приділяти увагу якості наукової та навчальної роботи, а також розширенню міжнародних зв'язків навчальних закладів. Глобалізаційні вимоги до вищої освіти маскують більш вагомі засновки сучасного стану вищої освіти (юридичної зокрема). Ідеться про історичні та філософські передумови цієї ситуації. Зокрема про протиставлення двох суперечливих концепцій сучасної вищої освіти: елітаризму та

егалітаризму (урівнювальної політики), що асоціюються з розширенням доступу до вищої освіти та її масовізацією нарівні зі збереженням авторитету окремих навчальних закладів. Егалітаризм та елітаризм є невід'ємними складовими глобалізаційних процесів та свідчать про посилення ролі ринкових факторів і механізмів у сфері вищої освіти [1, с. 327].

До 70-х рр. минулого століття елітаризм у вищій освіті асоціювався з університетами, що традиційно визнавалися елітними і мали високу репутацію, забезпечуючи освітніми послугами представників вищих верств суспільства. Сьогодні елітарність асоціюється, щонайперше, з якістю наукових досліджень, а не з соціальним походженням студентів та оплатою праці викладачів. У ХХІ ст. відбувся розподіл вищих навчальних закладів на два типи: а) елітарні вузи – що забезпечують високу якість наукових досліджень, принципами їх діяльності є забезпечення якості вищої освіти, спрямованість на науково-дослідницьку роботу, синтез нового знання; б) егалітарні вузи – навчання в них доступне для всіх верств населення, і саме вони забезпечують масовізацію вищої освіти, стандартизацію систем вищої освіти країн світу, спрямованість на навчальну роботу. Знаковим є те, що цю ідею розподілу вузів уперше було сформульовано 1959 року в США. Дослідники з цього приводу висновують: «Таким чином, чітко виділилися елітарні університети, які спеціалізуються на наукових дослідженнях високого рівня, і масові університети та університетські коледжі, які спеціалізуються переважно на навчанні студентів. Глобалізація (спочатку феномен винятково економічний) нині поширюється на всі інші сфери людської діяльності. У наш час політики і економісти розглядають освіту як важливий сектор у сфері послуг, які можна і необхідно експортувати. Більше того, вища освіта є форпостом економіки, заснованої на наукових досягненнях, де саме вони визначають конкурентоспроможність економіки. Глобалізація впливає на багато аспектів вищої освіти, а саме на управління освітніми системами і освітніми установами, академічні програми, фінансування, набір студентів» [2].

Масовізація вищої юридичної освіти в Україні бере свій початок з 90-х років ХХ ст., коли з'явилися перші набори студентів-контрактників, які бажали одержати юридичну освіту як послугу, за яку можна заплатити. Масовість, або доступність вищої освіти (юридичної зокрема) означає, що одержання цієї освіти не обмежене географічною, матеріальною, расовою, релігійною, статевою приналежністю особи.

Водночас платна форма навчання уможливила одержання вищої юридичної освіти тими особами, які не завжди бажать її одержати, але мають для цього достатньо коштів. З одного боку, якщо людина має бажання навчатися таким чином, то в будь-якому випадку існуватимуть організації, здатні задовольнити цю потребу. Інакше кажучи, у системі юридичної освіти спостерігається «китайський синдром»: на ринку з'явилися не надто якісні, втім досить дешеві освітні продукти, які привернули увагу певної частини населення, так само, як це відбувається з китайськими товарами. Ідеться про отримання юридичної ерзац-освіти не у вигляді знань, а диплома. Масовізація юридичної освіти призводить до того, що вузи позбавлені права відбору абітурієнтів за критерієм їх підготовленості: економічна складова цього процесу полягає в тому, що виші виживають за рахунок спеціальних фондів, які формуються на основі оплати наданих освітянських послуг. Культурна ж складова є набагато вагомішою. З кінця ХХ ст. вітчизняні вузи позбавлені можливості відбирати до лав своїх студентів найбільш підготовлених випускників шкіл. Нині для приймальних комісій вищих навчальних закладів на етапі зарахування до числа студентів визначальними є результати ЗНО з чітко визначених у Правилах прийому навчальних дисциплін. Тобто, фактично вуз одержує студента, який пред'являє оцінки лише з трьох предметів, а що той має з інших дисциплін – неважливо, оскільки на вступ це не впливає. Зрештою, виникає така ситуація, коли абітурієнт, припустимо, має чудові оцінки з математики чи фізики, але після вступу він «зрізається» на іноземній мові, історії тощо. Це ще одна проблема, пов'язана із залученням «середняків» з високими знаннями у вузьких галузях. Сучасні вузівські стандарти

формальним чином урівнюють усі предмети університетського курсу – спеціальні та непрофільні. Як зазначає Л. Хижняк, «підготовка кадрів почала здійснюватися, виходячи не з потреб ринку, а з попиту на освітні послуги, котрий часто подає фальшиві сигнали і не є виразником дійсних потреб суспільства чи окремих його сегментів» [7, с. 290]. Орієнтація на максимальний набір студентів призводить до пропозиції вузів надавати освітні послуги з підготовки фахівців за найбільш престижними напрямками. Зокрема, професія юриста в Україні вважається досить престижною.

Нині у вітчизняних наукових колах немає однослайної позиції відносно досягнення компромісу між елітаристською та егалітаристською моделями вищої освіти. Цілком очевидно, що рівність у праві на освіту є невід'ємною рисою сучасного демократичного суспільства. Україна, законодавчо закріпивши доступ до вищої освіти на основі конкурсного відбору, що виконує функцію своєрідного соціального фільтру, на практиці все більше реалізує принципи масовості та доступності вищої освіти. Механізм такої масовості полягає в тому, що абітурієнти, які на основі конкурсного відбору не потрапляють на бюджетні місця, мають можливість без особливих зусиль і високих знань потрапити до вищого навчального закладу, якщо спроможні оплатити освітні послуги. Прослідковується й інша тенденція: абітурієнти, які не можуть «подолати прохідного бар'єру для вступу до вишів України, використовують можливість вступити до навчальних закладів інших країн, зокрема Польщі, без іспитів, де не вимагають результатів незалежного тестування. Зрозуміло, що для такої категорії абітурієнтів двері відчиняють не найпрестижніші виші та зазвичай на платній основі» [8].

Питання якості юридичної освіти на вітчизняних теренах на цей момент є особливо актуальними, підтвердженням чого слугує низка чинників об'єктивного характеру. Розглянемо їх докладніше:

юридична освіта повинна своєчасно реагувати на виклики часу;

кардинальні зміни в політико-правовій та соціально-економічній сфері вимагають змін у всій системі освіти, і юридичній зокрема;

значна кількість вузів, які готують юристів, не може гарантувати якісної підготовки фахівців;

помітним є низький культурний рівень абітурієнтів, а пізніше і студентів юридичних факультетів;

фахівці, підготовлені в системі застарілих освітянських координат, не придатні до виконання сучасних завдань;

проблематичним залишається забезпечення якісної юридичної освіти на всіх рівнях, з огляду на її диверсифікацію (бакалаврат, магістратура, докторантура);

особливою проблемою є недостатній рівень професійної компетентності професорсько-викладацького складу багатьох вузів;

недосконала система фінансування вищих навчальних закладів, що призводить до концентрації зусиль на проблемах виживання, а не якості освіти;

непрогнозованість у попиті на випускників юридичних факультетів як з боку державного, так і недержавного секторів.

Уважне ознайомлення з пунктами «відповідності» набуття знань, якостей і навичок студентами-юристами є декларативним проголошенням бажаного результату, що жодним чином не має природи ідеалу – це лише остаточна мета. Напевно, створення таких документів передбачає опис системи конкретних бажаних освітніх набутків особистості майбутнього юриста, що має співвідноситися з суспільно-державними інтересами. Декларації за своєю природою є лише конкретизацією бажано-очікуваного, вони стосуються сфери належного, а не сфери суцього. І досить часто ми спостерігаємо дисонанс між проголошеними і затвердженими на рівні міністерств положеннями ОКХ та реальними результатами. Донині єдиною умовою одержання диплому про вищу юридичну освіту в Україні є повне виконання навчального плану і проходження державної атестації. Проте захист кваліфікаційної роботи й складання державних іспитів не означають, що підготовка випускника повною мірою відповідає заявленим декларативним вимогам ОКХ.

Звернемося нарешті, до такого явища, як *комодифікація* юридичної освіти в Україні. Так звана модернізація вищої, зокрема і юридичної, освіти в Україні розпочалася у 90-х рр.

минулого століття з появи освітніх закладів нових типів і форм власності. У 2009 р. кількість вищих навчальних закладів двох вищих рівнів акредитації досягла апогею – 350 [6, с. 418]. Збільшення кількості вищих навчальних закладів відбувалося на тлі економічної кризи та зменшення державних видатків на вищу освіту. Юридична освіта, починаючи з кінця XX століття, усе більше набувала ознак комерційності, таким чином задовольняючи попит населення на освітні послуги, свідомо знижуючи якість підготовки. На цей час ми маємо справу не з системою, яка давала юридичну освіту, а з системою, яка надає освітні послуги. На жаль, Україна в цьому сенсі взяла за взірць європейську модель, яка включила вищу освіту до переліку послуг у межах Всесвітньої організації торгівлі GATS (General Agreement on Trade in Services).

Явище комодифікації юридичної освіти в Україні зумовлене світоглядним контекстом – нині ми живемо в суспільстві споживання. Саме споживання в сучасному світі відіграє визначальну роль у формуванні ціннісних орієнтацій та поведінкових моделей, надаючи споживанню статусу соціокультурного феномену. У ринкові відносини купівлі-продажу освітніх послуг виявилися втягнутими навчальні заклади як послуговиробники, з одного боку; а окремі особистості, підприємства та організації різних форм власності, органи державного, регіонального та місцевого управління як послугоспоживачі – з іншого. Можливість надання аналогічних освітніх послуг різного типу освітніми установами має наслідком зростання конкуренції на ринку послуг у сфері освіти. Ринок освітніх послуг як складну соціально-економічну систему і сегмент національної ринкової економіки в спеціальній літературі розглядають як об'єднання взаємопов'язаних суб'єктів господарювання (виробників і споживачів освітніх послуг, посередників та ін.), об'єднаних спільною метою (купівлею-продажем освітніх послуг). Сучасній Україні притаманне прагнення формувати ринковий тип мислення, що суттєво впливає на систему освіти. За визначенням вітчизняних дослідників, «... від початкової до вищої школи мета навчання полягає в тому, щоб накопичити якомога більше інформації,

переважним чином корисної для цілей ринку. Студентам слід вивчити настільки багато всього, що у них навряд чи залишаються сили і час мислити. Не інтерес до досліджуваних предметів або пізнання й осягнення їх як таких, а знання того, що підвищує мінову вартість, – спонукальний мотив отримання освіти» [4]. «Товарна» концептуалізація освіти, яка стала калькою культурного розуміння сучасної епохи, обмежує істинне призначення і функції освіти не лише по відношенню до людини як особистості, але й щодо більш широкого обрію культурного функціонування суспільства [5].

Юридична освіта в Україні на цей час є економічним явищем, особливість якого в тому, що вона (юридична освіта) дворегістрова: освітній процес розглядається як із позиції освітньої установи (аналог підприємства), так і з позиції студента (клієнта, якого навчають). Вузи, які здійснюють підготовку юристів, відіграють провідну роль у формуванні програми, технології навчання, приверненні уваги та відборі студентів, але все це намарно без активної участі студента та залучення його матеріальних, темпоральних і ментальних ресурсів. Українські юридичні вузи цілком «вписуються» в сучасний світоглядний контекст, у межах якого університет зорієнтований, передусім, на отримання прибутку. Фактично ж він перетворюється на корпорацію з власною рекламною стратегією. Така реклама свідчить про те, що цей університет найкращий, у ньому можна отримати найсучасніші спеціальності. Йдеться про певний бренд, який намагаються «продати» споживачеві [4, с. 103].

Нам імпонує позиція Т. Зака, котрий намагається довести повну аналогію між економічними та освітніми процесами, виокремлюючи в процесі «виробництва знань» такі компоненти, як генерація знань на основі надання освітньої послуги; виробництво знань у процесі науково-дослідницької діяльності вишів; виробництво університетами основного чинника для здійснення наукових досліджень – учених та інженерів; виробництво знань науково-дослідницькими установами. Валовий результат освітнього виробництва дослідник визначає як поєднання кількісних і якісних характеристик професорсько-

викладацького складу, рівня розвитку матеріально-технічної бази, системи освітніх технологій, ефекту самонавчання та вихідних показників людського капіталу (іншими словами, рівня підготовки абітурієнтів) [9, с. 38–39]. І попри те, що світ живе в межах постіндустріального суспільства, Україна в царині вищої освіти, і юридичної зокрема, орієнтується на індустріальні цінності. У системі індустріальних цінностей освіта є послугою, попит на яку має масовий характер. Не зважаючи на перехід до постіндустріального (інформаційного) етапу, організація освітнього процесу в Україні все більше набуває саме цієї ознаки масовості, що полягає, зокрема, у збільшенні кількості студентів співвідносно з викладачами вузів (верхній поріг цієї кількості у 2013 р. становив 18 студентів, тоді як раніше він був 15 і нижче) [1, с. 323].

Україна не залишилася обабіч загальноосвітньої тенденції – приватизації вищої освіти. За радянських часів доступ до університетської освіти був безкоштовним, а університет був публічною інституцією, доступною для всіх верств населення. Схожою ситуація була і у Європі – там університети теж були публічними інституціями, і незначна кількість студентів витрачала гроші на навчання. У 60-ті та 70-ті роки минулого століття тут спостерігалось різке зростання кількості публічних і приватних університетів та їх конкуренція. Натомість у США завжди співіснували як публічні, так і приватні університети.

Наприкінці XX ст. на хвилі маркетинга українські урядовці дійшли висновку, що вони не здатні повністю фінансувати публічні університети. Результатом стало скорочення фінансування публічних університетів, що змусило їх заробляти кошти. Саме в цей час формуються дві тенденції виживання університетів: перша – отримання зовнішньої фінансової підтримки (надходження коштів випускників та донорських організацій з усього світу, а також проведення відносно дешевих досліджень силами аспірантів і докторантів). Ця тенденція спрацьовує в університетах технічної та природничої спрямованості, але є досить сумнівною для вузів, які готують юристів, тому що під час сучасних змін університетського середовища саме соціальні та гуманітарні напрямки підготовки виявилися найбільш незахищеними [4, с. 103].

Через заідеологізованість та орієнтацію на вивчення національного законодавства їх наукові дослідження не цікаві західним партнерам. У разі успішної реалізації бізнес-проекту «університет» розмір платні за навчання одразу зростає.

Таким чином, процеси глобалізації істотно вплинули на вітчизняну юридичну освіту, породивши феномен масовості та комодифікації вищої освіти, що свідчить про те, що сформувався світовий ринок освіти. З одного боку, можливість одержати юридичну освіту отримали широкі соціальні верстви населення, оскільки вона стала доступнішою, чого не було раніше; а з іншого, – для держави виникли додаткові фінансові витрати, знизилася якість підготовки фахівців, що випускаються. Сьогодні в Україні юридична освіта перестала бути прерогативою еліти. Власне, вона девальвувалася, оскільки перестала виконувати своє основне призначення – відтворювати інтелектуальну еліту суспільства в її класичному варіанті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко О. В. Економічний вимір освіти: знання як товар / О. В. Андрієнко // Гілея. – 2015. – Вип. 102. – С. 325–330.
2. Байзеров В. А. Основные тенденции развития систем высшего образования в начале XXI века / В. А. Байзеров // Социология образования. – 2014. – № 1. – С. 76–86.
3. Експансія ринку освітніх послуг і економізація освітньої системи: соціологічний аналіз [Електронний ресурс] / М. В. Кльов, В. О. Попов. – Режим доступу: file:///C:/Users/HP/Downloads/Grani_2015_1_20.pdf. – Назва з екрана.
4. Курбатов С. Феномен нерівності: виклики для університетської освіти / С. Курбатов // Філософія освіти. – 2014. – № 2 (15). – С. 98–107.
5. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас / П. Ю. Саух. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 382 с.
6. Статистичний щорічник України за 2013 рік / ред. О. Г. Осауленко ; Державна служба статистики України. – Київ, 2013. – 534 с.
7. Хижняк Л. М. Проблемні поля на ринку праці і ринку освітніх послуг: оптимізація управління / Л. М. Хижняк //

Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління : [зб. наук. пр. ДонДУУ]. – Донецьк : ДонДУУ, 2009. - Вип. 116. – С. 288–294. – (Серія : Спеціальні та галузеві соціології).

8. Щудло С. А. Масовізація вищої освіти: інституційна пастка чи суспільне благо? [Електронний ресурс] / С. А. Щудло. – Режим доступу: [file:///C:/Users/HP/Downloads/Npchdusoc_2014_234_222_15%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/HP/Downloads/Npchdusoc_2014_234_222_15%20(1).pdf). – Назва з екрана.

9. Zak T. V. Obrazovatelniy process i ekonomicheskaya politika gosudarstva / T. V. Zak // Vestnik AGTU. – 2010. – № 2. – S. 36–43. – (Seriya : Ekonomika).
